

Гринчук А.А.

здобувач ОС «Магістр»

Національний університет оборони України

ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ – НЕПОКОРА: ДЕЯКІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Актуальність теми дослідження. Враховуючи десятилітню російсько-українську війну, яка лише інтенсифікувалась, починаючи з 24 лютого 2022 року, збільшується кількість кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби та відповідно увага науковців до таких правопорушень. У цій статті ми прагнемо проаналізувати об'єктивні ознаки кримінального правопорушення, яке передбачено статтею 402 Кримінального кодексу України – непокори – відкритої відмови виконати наказ начальника, а також інше умисне невиконання наказу.

Сучасний стан досліджень. Серед сучасних дослідників, які досліджували непокору варто виокремити Бондареву К. В., Давлатова Ш. Б., Копотуна І. М., Пузирьова М. С., Солодкого Д. О., Трубникова В. М., Шапошнікова Ю. В. та інших.

Виклад основного матеріалу. Об'єктом кримінального правопорушення, яке передбачене у статті 402 Кримінального кодексу України є «встановлений порядок підлеглості, який забезпечує необхідні в умовах військової служби відносини підлеглості та військової честі» [1, с. 110].

При цьому цілком очевидно, що суспільна небезпечність такого складу правопорушення визначається тим, що воно безпосередньо атакує закріплений у статутах (йдеться про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України, Дисциплінарний статут Збройних Сил України, Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України, Стройовий статут Збройних Сил України) порядок ефективного управління військами, що є необхідним,

якщо йдеться про здатність цих військ (їхніх структурних одиниць) перебувати у стані перманентної бойової готовності.

Також слід розуміти, що наслідком непокори може бути неефективність системи командування військами, що може бути критично в умовах, коли важливо дотримуватися ієрархії для ефективного виконання поставлених завдань з боку різноманітних військових з'єднань.

Статут внутрішньої служби Збройних Сил України оперує важливими для розуміння сутності непокори як кримінального правопорушення термінами – «начальник», «безпосередній начальник», «спільний безпосередній начальник», «підлеглий» та «старші та молодші за військовим званням». Також цей статут безпосередньо визначає обов'язки підлеглих, а саме «...беззастережно виконувати накази начальника, крім випадків віддання явно злочинного наказу, і ставитися до нього з повагою...», у той час, коли начальник має право віддавати підлеглому накази, а також перевіряти як ці накази виконуються (остання теза стосується вже обов'язку начальника) [2].

Маємо звернути увагу й те, що ті особи, які є старшими за військовим званням, мають право вимагати від молодших за військовим званням (1) додержання військової дисципліни, (2) громадського порядку і (3) форми одягу, а також (4) правил поведінки і (5) військового вітання. Для молодших за званням військовослужбовців такі права старших за військовим званням кореспондуються з власними обов'язками виконувати вимоги, що ми навели вище [2].

У статті 6 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України також йдеться про права та обов'язки військовослужбовців. Для нас важливим є те, що командир має право видавати накази і розпорядження, а обов'язок підлеглого – їх виконувати. Виняток – явно злочинний наказ чи розпорядження. До того ж важливо, щоб наказ було виконано сумлінно, точно та у встановлений строк. І тут йдеться про важливість такого виконання для командира, оскільки саме він буде нести відповідальність за сам наказ [3].

Зрештою частина 3 статті 6 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України визначає, що «у разі непокори чи опору підлеглого командир зобов'язаний для відновлення порядку вжити всіх передбачених статутами Збройних Сил України заходів примусу аж до притягнення його до кримінальної відповідальності» [3].

Цілком логічно, що форма віддання наказу може бути різною: письмовою, усною, засобами електронного зв'язку, телефоном, телеграфом, радіозв'язком тощо. Тобто залежно від обстановки, у якій видається наказ, буде обрано найбільш ефективний засіб його донесення, а також засіб комунікації. Сам наказ може передаватись як безпосередньо підлеглому, так може бути доведений до відома підлеглого через третіх осіб.

Наказ повинен бути сформульований чітко і не може допускати різнодумчання [2].

Важливо розуміти, що «відповідальність за ст. 402 КК настає за невиконання наказу, який містить конкретну вимогу. Невиконання вимог загальних обов'язкових норм, що містяться у статутах, рекомендаціях, інструкціях, не може розглядатися як непокора» [1, с. 902].

Виходячи з положень статті 402 Кримінального кодексу України, об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується такими формами як (1) відкрита відмова виконати наказ начальника та (2) інше умисне невиконання наказу.

Відкрита відмова виконати наказ начальника – передбачає, що підлеглий заявить про

небажання виконати наказ, тобто про те, що він не буде вживати для цього необхідних з його боку дій.

Окремі автори звертають увагу на те, що від непокори слід відрізнити випадки суперечки, коли «...підлеглий вступає в обговорення наказу, виявляючи своє незадоволення у зв'язку з його отриманням, але врешті-решт наказ виконує» [4, с. 26].

Сам наказ має бути виключно законним, що підтверджується тим, що особа, яка його видала, мала для цього необхідний рівень компетенції. Зрозуміло, що наказ, який не відповідає встановленим законом чи підзаконними актами вимогам, не може розглядатись як законний.

Саме тому законні вимоги щодо військовослужбовців поділяють на три форми: 1) наказ, 2) розпорядження, 3) інша законна вимога. Законні вимоги можуть бути висунуті у різних формах та в умовах різних обстановок. Важливо звернути увагу й на те, що невиконання вимог може бути вчиненим не тільки умисно, але й із необережності [5, с. 320].

Далі ми наведемо кілька прикладів із судової практики для ілюстрації відкритої відмови виконувати наказ командира.

У першому випадку військовослужбовець відкрито відмовився виконувати бойовий наказ командира роти. Сам наказ полягав у тому, щоб заступити на бойове чергування на позиції відділення у лісосмузі в районі населеного пункту Мала Токмачка Запорізької області, з метою ведення спостереження за противником та здійснення оборони, хоча об'єктивно міг та зобов'язаний був виконати цей наказ [6].

У другому випадку військовослужбовець відкрито відмовився виконати бойове розпорядження командира військової частини. Відповідно до наказу військовослужбовці повинні були в строк до 10:00 29 листопада 2023 року зайняти необхідну вогневу позицію на ділянці з метою відбиття збройної агресії РФ та недопущення просування противника вглиб нашої оборони виконувати завдання

другого рубежу оборони, стійко утримувати займані позиції, наявними силами та засобами, шляхом нанесення вогневого ураження черговими, при необхідності усіма вогневими засобами та не допустити прориву оборони противником під час висування, розгортання та атаки переднього краю [7].

У третьому випадку військовослужбовець відкрито відмовився виконати бойове розпорядження командира від 29 січня 2024 року № 320/1/138 про здійснення до 17 години 00 хвилин 30 січня 2024 року висування за маршрутом м. Краматорськ населений пункт Часів Яр населений пункт Хромове на взводний пункт «Дніпро», бути в готовності до ведення оборонного бою та виконання поставлених бойових завдань, стійко утримувати позицію, яке було йому доведено заступником командира 1 стрілецького батальйону з морально-психологічного забезпечення військової частини [8].

Що ж до іншого умисного невиконання наказу, то тут йдеться про те, що підлеглий відкрито не заявляє, що не буде виконувати наказ начальника, наказ начебто приймається до виконання, але насправді умисно не виконується. Саме «невиконання наказу» може охоплювати такі дії як (1) невиконання дій, які передбачені наказом, (2) вчинення дій, які заборонені наказом, (3) неналежне виконання наказу, тобто відступ від його припису в часі, місці та характері дій [1, с. 922].

Звертає на себе увагу те, що серед науковців немає єдиної точки зору щодо безпосереднього об'єкта непокори. Так, О. Марін зазначав, що об'єктом є суспільні відносини, які засновані на принципі покори, тобто, коли підлеглий зобов'язаний беззаперечно підкорятися наказу начальника [9, с. 200]. В. Кузнєцов під безпосереднім об'єктом розуміє статутні правила взаємин між військовослужбовцями [10, с. 188], у той час, як В. Полтавець – порядок підлеглості та військові статутні взаємини [11, с. 18]. А. Савченко об'єктом непокори вважає встановлений у військових формуваннях порядок військової підлеглості [12, с. 61].

Зрештою непокора також посягає на порядок підлеглості, який є частиною встановленого в усіх родах військ порядку несення військової служби [13, с. 26].

Схожою є думка О. Василенка, який під безпосереднім об'єктом невиконання наказу розумів порядок підлеглості, який є складовою частиною встановленого в Збройних силах порядку несення військової служби [14, с. 124].

Зрештою цим об'єктом може вважатися встановлений нормативними актами порядок підлеглості та військової честі [15, с. 10; 16, с. 171].

Кримінальна відповідальність відсутня за невиконання явно злочинного наказу, оскільки військовослужбовці зобов'язані відмовлятися від наказів, які вимагатимуть від них вчинення незаконних дій. Для більш повної картини звернемося до положень статті 41 Кримінального кодексу України:

«2. Наказ або розпорядження є законними, якщо вони віддані відповідною особою в належному порядку та в межах її повноважень і за змістом не суперечать чинному законодавству та не пов'язані з порушенням конституційних прав та свобод людини і громадянина.

3. Не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка відмовилася виконувати явно кримінально протиправний наказ або розпорядження» [17].

Висновки. Отже, у цій статті ми розглянули особливості об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого статтею 402 Кримінального кодексу України – непокори. Ми визначили, що непокора може мати важкі наслідки для виконання необхідних завдань, що особливо актуально зараз, коли йдеться відбиття збройної агресії РФ проти України. Подальші наукові дослідження мають стосуватися дослідження особливостей суб'єктивної сторони цього кримінального правопорушення, а також здійснення порівняльно-правового дослідження з метою визначення спільних та відмінних особливостей у кримінальних законах зарубіжних держав.

Анотація

У цій статті ми здійснюємо аналіз об'єктивних ознак кримінального правопорушення, яке передбачено статтею 402 Кримінального кодексу України – непокори – відкритої відмови виконати наказ начальника, а також інше умисне невиконання наказу.

Непокора може призвести до втрати ефективності командної структури підрозділу, а також може мати наслідком невиконання поставленого завдання чи призвести до загрози життю військовослужбовців чи цивільних осіб.

Статут внутрішньої служби Збройних Сил України оперує важливими для розуміння сутності непокори як кримінального правопорушення термінами – «начальник», «безпосередній начальник», «спільний безпосередній начальник», «підлеглий» та «старші та молодші за військовим званням».

Визначено, що форма віддання наказу може бути різною: письмовою, усною, засобами електронного зв'язку, телефоном, телеграфом, радіозв'язком тощо. Тобто залежно від обстановки, у якій видається наказ, буде обрано найбільш ефективний засіб його донесення, а також засіб комунікації. Сам наказ може передаватись як безпосередньо підлеглому, так може бути доведений до відома підлеглому через третіх осіб.

Виходячи з положень статті 402 Кримінального кодексу України, об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується такими формами як (1) відкрита відмова виконати наказ начальника та (2) інше умисне невиконання наказу.

Відкрита відмова виконати наказ начальника передбачає, що підлеглий заявить про небажання виконати наказ, тобто про те, що він не буде вживати для цього необхідних з його боку дій.

Також ми здійснили емпіричний аналіз трьох справ, у яких виокремили випадки відкритої відмови виконувати наказ. Йдеться про ситуації, коли не було виконано наказ (1) заступити на бойове чергування на позиції відділення у лісосмузі, (2) зайняти необхідну вогневу позицію на ділянці з метою відбиття збройної агресії РФ та недопущення просування противника вглиб оборони, (3) висування за маршрутом м. Краматорськ населений пункт Часів Яр населений пункт Хронове на взводний пункт «Дніпро», бути в готовності до ведення оборонного бою та виконання поставлених бойових завдань, стійко утримувати позицію.

Ключові слова: непопора, керівник, підлеглий, кримінальне правопорушення, об'єктивна сторона.

Hrynychuk A.A. Objective signs of the composition of a criminal offense – disobedience: some characteristics

Summary

In this article, we analyze the objective signs of the criminal offense provided for in Article 402 of the Criminal Code of Ukraine – disobedience – open refusal to comply with the superior's order, as well as other willful failure to comply with the order.

Disobedience may result in the loss of effectiveness of the unit's command structure, and may also result in failure to complete the assigned task or endanger the lives of servicemen or civilians.

The statute of the internal service of the Armed Forces of Ukraine uses terms important for understanding the essence of disobedience as a criminal offense – «chief», «direct superior», «joint direct superior», «subordinate» and «senior and junior in military rank».

It is determined that the form of giving an order can be different: written, oral, by means of electronic communication, by telephone, telegraph, radio communication, etc. That is, depending on the situation in which the order is issued, the most effective means of delivering it, as well as the means of

communication, will be chosen. The order itself can be transmitted either directly to the subordinate, or it can be brought to the subordinate's attention through third parties.

Based on the provisions of Article 402 of the Criminal Code of Ukraine, the objective side of this criminal offense is characterized by such forms as (1) open refusal to comply with the superior's order and (2) other intentional failure to comply with the order.

An open refusal to carry out the superior's order implies that the subordinate will declare his reluctance to carry out the order, that is, that he will not take the necessary actions on his part.

We also carried out an empirical analysis of three cases in which cases of open refusal to comply with the order were identified. We are talking about situations when the order was not fulfilled (1) to stand on combat duty at the detachment's position in the forest belt, (2) to take the necessary firing position in the area in order to repel the armed aggression of the Russian Federation and prevent the enemy from advancing deep into the defense, (3) advancing along the route Kramatorsk settlement, Chasiv Yar settlement, Khromovo settlement, to the «Dnipro» platoon point, to be ready to conduct a defensive battle and carry out the assigned combat tasks, to firmly hold the position.

Key words: disobedience, military leader, military subordinate, criminal offence, the objective side of the crime.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. 5-те вид., допов. Харків: Право, 2013. Т. 1: Загальна частина. 1040 с.
2. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24 березня 1999 року № 548-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text>.
3. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24 березня 1999 року № 551-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text>.
4. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посіб. / Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба, В. І. Касинюк та ін. ; за ред. М. І. Панова. Х. : Право, 2011. 184 с.
5. Степанова Ю. П. Щодо питання юридичної відповідальності військовослужбовців держприкордонслужби за непокору. Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (21 жовтня 2022 року) / упор. Л. В. Павлик, У. О. Цмоць. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 320.
6. Вирок Шевченківського районного суду міста Запоріжжя від 04 березня 2024 року № 336/1835/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117406283>.
7. Вирок Димитровського міського суду Донецької області від 25 січня 2024 року № 226/165/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116534805>.
8. Вирок Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської області від 27 березня 2024 року № 175/4021/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117929439>.
9. Марін О.К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм / О.К. Марін. Київ: Атіка. 2003. 224 с.
10. Кузнецов В. В., Савченко А. В. Кримінальне право України: питання та задачі для підготовки до вступних, семестрових та державних екзаменів: Навч. посіб. / За заг. ред. О. М. Джужи. Вид. 2-ге доп. та перероб. К. : Центр учбової літератури, 2011. 392 с.
11. Полтавець В.В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним законодавством України: монографія / наук. ред. Л.М. Кривоченко. Луганськ : РВВ ЛАВС, 2005. 240 с.

12. Савченко А.В., Шуляк Ю.Л. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини (у схематичних діаграмах): навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 312 с.
13. Вереша Р.В. Суб'єктивні елементи складу злочину: науково-практичний посібник. Київ: Правова єдність; Алерта, 2015. 88 с.
14. Василенко О. В. Окремі аспекти відповідальності за порушення норм міжнародного права збройних конфліктів. *International multidisciplinary scientific journal. The art of scientific mind.* 2020. №9. С. 124-125
15. Войтюк Т. Відмова від виконання правового обов'язку як суспільно небезпечне діяння: поняття та ознаки. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України.* 2019. № 1. С. 1–10.
16. Габуда А. С. Правові аспекти співвідношення опору і злісної непокори / А. С. Габуда // Збірник наукових статей. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. 2010. Випуск XXIV. С. 171–175.
17. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.